

WŁODZIMIERZ WINCŁAWSKI

Uniwersytet im. Mikołaja Kopernika w Toruniu

DZIEJE SOCJOLOGII POLSKIEJ (1860–1939) W ZWIERCIADLE BIBLIOMETRII (Próba weryfikacji metody)

Streszczenie

Prezentujemy dzieje socjologii polskiej w okresie 1860–1939. Stosujemy metodę bibliometryczną, pragnąc ocenić jej walory poznawcze. Stworzony został w tym celu indeks cytowań (podstawę stanowią wszystkie książki wydane w tym okresie) oraz ukazano dynamikę rozwoju piśmiennictwa socjologicznego w Polsce, porównując liczby wydawnictw prac autorów polskich z przekładami z literatury obcej. Pozwoliło to na pokazanie procesu indywidualizacji socjologii w Polsce w latach 1918–1939 oraz na wskazanie charakteru powiązań socjologii polskiej z nauką na świecie. Zastosowana metoda wydaje się mieć cenny walor poznawczy, pozwala na dopełnienie obrazu dziejów o pewne istotne fakty.

Słowa kluczowe: historia socjologii polskiej, metoda bibliometryczna

* * *

Najpewniejszym bodaj wskaźnikiem wartości literackiej i naukowej książek doby minioniej jest to, czy je dziś jeszcze z korzyścią dla siebie czytać możemy, nie jako ciekawe tylko zabytki przeszłości, lecz dla zadowolenia swego serca lub umysłu.

Stanisław Grabski, 1904

WPROWADZENIE

Metoda bibliometrii, popularna w badaniu nauki od blisko ćwierć wieku, bywa rzadko stosowana przez historyków, zwłaszcza badaczy dziejów nauk społecznych. Powodem tego jest późne podjęcie indeksacji czasopiśmiennictwa

nauk społecznych przez wyspecjalizowane instytucje (indeksy cytowań są podstawowym narzędziem badań bibliometrycznych). W tej sytuacji historyk skazany zostaje na samodzielne indeksowanie wydawanych przed laty tekstów. Jest to zajęcie bardzo czasochłonne, toteż niewielu się na nie decyduje. Wydaje się być wszakże przedsięwzięciem wartym podjęcia, a to choćby w celu sprawdzenia walorów tej metody w zastosowaniu do badań historii nauki. W prezentowanym opracowaniu dotyczyć to będzie dziejów socjologii.

Przedmiotem badań uczyniono dzieje socjologii polskiej pierwszych 80 lat obecności tej nauki w naszym kraju, tj. od 1860 do 1939 roku. Jest to czasokres wyznaczony wydarzeniami wydawniczymi od ukazania się w kwietniu 1860 roku we Lwowie książki *Mysł ogólna fizjologii powszechnej* Józefa Supińskiego do końca sierpnia 1939 roku, kiedy to rozpoczęto kolportaż pierwszych paczek z książką *Więź społeczna i dziedzictwo krwi* Stanisława Ossowskiego. Indeksowaniu poddano wszystkie dostępne książki autorów polskich, kwalifikujące się do piśmiennictwa socjologicznego, a mieszczące się w podanych wyżej ramach czasowych¹. Za przyjęciem do indeksowania książek a nie czasopism, co dziś jest powszechną praktyką, przemawiały pewne racje. Rozproszenie artykułów o tematyce społecznej w interesujących latach, zwłaszcza XIX stulecia, jest w periodykach znaczne, toteż dotarcie do nich jest niezwykle trudne. Przy braku u nas retrospektywnej bibliografii socjologii polskiej, odnalezienie wielu tekstów drukowanych na łamach czasopism, które były efemerydami na rynku wydawniczym, sprawia kolosalne trudności.

Publikacje pierwszych tekstów z zakresu nauk społecznych przypadają na lata, w których dopiero co podjęte zostały prace nad tworzeniem normatywnego systemu zapisu bibliograficznego, wypracowywania konwencji stosowania przypisów. Stąd w czasopismach spotykana ogromna różnorodność odwołań bibliograficznych, często uniemożliwiająca poprawną czynność indeksowania. Względnie stałe normy bibliograficznego zapisu zaczęło stosować w czasopiśmiennictwie naukowym stosunkowo późno. W naukach społecznych w Polsce miało to miejsce na przełomie XIX i XX wieku w pierwszych czasopismach z zakresu nauk prawnych, ekonomii, filozofii i etnografii. W pismach tych zamieszczano wiele tekstów socjologicznych. Nie wyczerpywało to jednak całego dorobku pisarskiego socjologii zamieszczanego w periodykach.

¹ Praca ta wykonana została w ramach seminarium magisterskiego z zakresu historii socjologii przez studentów UMK: Ewę Pietruszewską, Aleksandrę Purzycką, Annę Szpejdę, Katarzynę Wojtaszek i Jarosława Zasunia.

Przyjmując za podstawę indeksacji książki socjologiczne, wyszliśmy z założenia, że (1) ogarniamy wszystkie książkowe publikacje socjologiczne, co w przypadku indeksowania czasopism byłoby przedsięwzięciem niemalże niewykonalnym, (2) indeksujemy teksty, w których spotykamy względny ład w zakresie stosowania odwołań bibliograficznych, co w pewnym zakresie ma miejsce w książkach oraz (3) indeksujemy prace najbardziej reprezentatywnych autorów dla socjologii polskiej, wychodząc z przyjętego założenia, że autor mając w socjologii coś ważnego do powiedzenia pisał książkę².

Opracowano pod interesującym kątem 363 książki socjologiczne autorów polskich, wydanych w latach 1860–1939. Pracę ułatwił nam fakt obecności blisko 95% tych prac w zbiorach bibliotek toruńskich (Biblioteka Uniwersytecka oraz Książnica Miejska). Do pozostałych pozycji sięgano w Bibliotece Narodowej, Bibliotece UW oraz Bibliotece UJ. Nie udało się dotrzeć do siedmiu prac.

ROZWÓJ PIŚMIENICTWA SOCJOLOGICZNEGO W POLSCE W LATACH 1860–1939

Wzrastająca w czasie liczba publikowanych książek i artykułów z zakresu jakiejś nauki jest jednym z ważniejszych wskaźników ilustrujących dynamikę jej rozwoju. Porównanie liczby książek socjologicznych autorstwa Polaków wydanych w pierwszych pięciu latach obecności w naszym kraju tej nauki z liczbą książek publikowanych w ostatnim pięcioleciu omawianego okresu 1860–1939, przynosi wyobrażenie rozmiaru jej dynamiki w Polsce. W latach 1860–1864 wydano 4 książki socjologiczne, gdy po upływie 70 lat, tj. w latach 1935–1939 (de facto do września 1939 roku), liczba ta wzrosła do 66 prac. Obraz ten uzupełnia informacja o wydawnictwach przekładów na język polski książek socjologicznych obcego piśmiennictwa (patrz tabela 1)³. Nie ulega wątpliwości, że wzrostowi liczby książek towarzyszyć musiał także wzrost liczby artykułów z zakresu socjologii. Nie dysponujemy w tym przypadku danymi liczbowymi, choć wyobrazić

² Ostatnie założenie nie do końca okazało się w pełni trafne. Przykładem tu może być brak książki napisanej przez ks. Franciszka Krupińskiego, autora tak ważnego dla socjologii polskiej tekstu, jakim był artykuł *Szkola pozytywna*, zamieszczonego w roku 1868 na łamach „Biblioteki Warszawskiej”, czy spóźnione o ponad 40 lat wydanie zbiorów tekstów socjologicznych pióra Ludwika Krzywickiego i Bolesława Limanowskiego rozproszonych po czasopismach.

³ Przytaczając dane liczbowe o przekładach książek socjologicznych, korzystam z pracy magisterskiej Magdaleny Kubiaczyk: *Bibliografia przekładów literatury socjologicznej na język polski za lata 1859–1939*, wykonanej w UMK pod kierunkiem autora oraz późniejszych własnych uzupełnień.

sobie można, iż był on znaczący skoro w roku 1925 doszło do wzbogacenia o dział socjologiczny poznańskiego „Ruchu Prawniczego i Ekonomicznego” (od tego roku pismo nosiło nazwę „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”) oraz do powstania w pięć lat później „Przeglądu Socjologicznego” i w roku 1936 „Roczników Socjologii Wsi”.

W latach 1860–1939 wydano u nas łącznie 615 książek o tematyce socjologicznej, w tym 370 autorstwa Polaków wydanych w języku ojczystym, zaś pozostałe 245 tytułów to przekłady z języków obcych⁴.

TABELA 1. Książki o tematyce socjologicznej wydane w Polsce w latach 1860–1939 (dekady)

Lata	Autorzy polscy	Przekłady	Razem
1860–1869	5	5	10
1870–1879	12	16	28
1880–1889	26	27	53
1890–1899	30	33	63
1900–1909	50	85	135
1910–1919	55	29	84
1920–1929	73	28	101
1930–1939	119	22	141
1860–1939	370	245	615

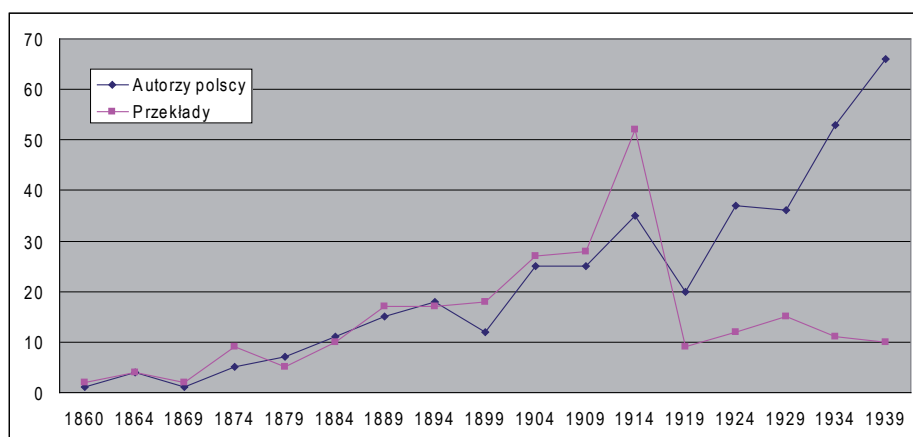
Źródło: Badania własne (zob. też przypis 1 i 3)

Wzajemne relacje pomiędzy książkami autorów polskich i przekładami z języków obcych, wydawanymi w latach 1860–1939, wykazują pewne prawidłowości, co ilustruje tabela 1 oraz wykres 1. Piśmiennictwo autorów polskich cechuje względnie regularna progresja, od 5 pozycji w pierwszym dziesięcioleciu do szczytowego osiągnięcia, tj. 119 książek w dziesięcioleciu ostatnim. Wydawnictwa przekładów, startując z tego samego poziomu 5 pozycji w latach 1860–1869, osiągają apogeum po pół wieku systematycznego wzrostu (w pierwszej dekadzie XX stulecia to aż 85 tytułów), aby następnie sukcesywnie, z roku na rok, zmniejszać liczebność. Od początku Drugiej Rzeczypospolitej rynek księgarski oferował po raz pierwszy więcej nowych książek socjologicznych autorów polskich niżli przekładów prac socjologicznych (patrz wykres 1). Od tej daty rozpoczęła się też stała i rosnąca z roku na rok przewaga książek autorów polskich nad przekładami. Przewaga tych pierwszych powiększała się szybko i to nie tylko za sprawą znaczącego wzrostu dynamiki wydawnictw polskich

⁴ Zliczając wydane książki nie uwzględniono w ogólnej liczbie wznowień poszczególnych tytułów, natomiast tytuły wielotomowe, wydawane w odstępach co najmniej roku, policzono jako nowe, kolejne książki.

autorów, ale także zmniejszania się liczby przekładów (te w ostatnim pięcioleciu osiągnęły poziom z lat 70. wieku XIX).

WYKRES 1. Książki o tematyce socjologicznej wydane w Polsce w latach 1860–1939 (okresy pięcioletnie)

Źródło: Badania własne (zob. też przypis 1 i 3)

Przewaga tłumaczeń prac socjologicznych z języków obcych nad książkami autorów polskich wydaje się być czymś naturalnym w początkowym okresie dziejów socjologii w Polsce. Nauka ta dotarła do nas z Zachodu, toteż wpływ obcych koncepcji i wzorów tej nauki na socjologię polską był naturalny. Rozumieli to współcześni, oceniając ruch translatorski na ogół z aprobatą. Przebywający na emigracji we Francji Józef Tokarzewicz, zgłębiając tam prace pozytywistów, dostrzegł inspirującą rolę nauki w kształtowaniu społeczeństw. Wskazując na ogromne zaniedbania w rozwoju nauk społecznych w Polsce, gdzie „wszystko to tak się u nas zacofało”, uważał że „gołe nawet tłumaczenie dzieł pozytywnych staje w rzędzie najważniejszych obowiązków i zasług społecznych”⁵. W 30 lat później Kazimierz Kelles-Krauz, podsumowując osiągnięcia socjologii w Polsce, pozytywnie ocenił działalność translatorską, pisząc iż „przyswojono nam dzieła czy to badawcze, czy popularyzatorskie, ale wartościowe i potrzebne”⁶.

W latach 1860–1939 tłumaczono przede wszystkim książki socjologiczne z języków zachodnich. Najwięcej przełożono książek niemieckich, a następnie z języka

⁵ Józef Hodi-Tokarzewicz: Rec. – J. Ochorowicz: Wstęp i pogląd na filozofię pozytywną. W. 1872. Kłósy 1873 nr 397 s. 91.

⁶ Kazimierz Kelles-Krauz – Socjologia. Książka 1903 nr 13 s. 517–518.

angielskiego (brytyjskich i amerykańskich) i francuskiego⁷. W dalszej kolejności znalazły się tłumaczenia z języka rosyjskiego oraz w wielkościach już śladowych książki przyswojone z innych języków (głównie z języka włoskiego).

W pierwszych latach działalności translatorskiej w zakresie socjologii (1862–1889) odnotowujemy jednakowoż głównie przekłady książek z języka angielskiego (na drugim miejscu znalazła się książka francuska). Pierwszym przetłumaczonym na język polski dziełem, uznanym za socjologiczne, była książka historyka angielskiego Henry Thomasa Buckle'a *Historia cywilizacji w Anglii*⁸. W świadomości czytelnika polskiego była to zrazu rozprawa z zakresu „filozofii społecznej” bądź „fizjologii społecznej”, na koniec, od roku 1868 z „socyologii”, a to głównie za sprawą głośnego traktatu *Szkoła pozytywna* ks. Franciszka Krupińskiego, który pisał o socjologii jako o wiedzy ogarniającej „wszystkie nauki zastanawiające się nad społeczeństwem”⁹. Dzieło Buckle'a „obudziło żywe zainteresowanie w kręgach postępowej inteligencji”¹⁰, zajęło „czołowe miejsce wśród lektur formujących umysłowość młodej generacji”¹¹. W pierwszych latach tego okresu dominowały przekłady prac Johna Stuarta Milla, oddając wkrótce pierwszeństwo dziełom Herberta Spencera. Cytowany już Kelles-Krauz w swej ocenie działalności translatorskiej w Polsce w zakresie socjologii, stwierdził, iż „mamy niezłe komplety Spencera, Marksa i Engelsa [...], nie mamy dzieł innych twórców i koryfeuszów socjologii, nie mamy nie tylko Comte'a, ale nic gruntowniejszego o Comte. Dalej, mamy z rzeczy ważniejszych Espinasa, Tyllora, Letourneau [...], Lipperta, Guyau, Morgana, Laveleye'a... Rzeczy to niezbędne, ale mało ich, mało!”¹².

W ostatniej dekadzie XIX stulecia znacząco wzrosła liczba tłumaczeń książek socjologicznych, w tym szczególnie dzieł przekładanych z języka niemieckiego.

⁷ Wyrażają to proporcje: 1,9 (książki niemieckie) do 1,1 (książki anglojęzyczne) i 1,0 (książki francuskie).

⁸ Przekład wyszedł we Lwowie, po raz pierwszy w latach 1862–1863, w kilka zaledwie lat po ukazaniu się oryginału (t. I w roku 1857, t. II w 1863). Wydano wówczas tom I i II. Tom III ukazał się w roku 1868. Pracę wznawiano w latach 1864–1865 oraz w wersji skróconej w roku 1873.

⁹ Franciszek Krupiński, op. cit., Biblioteka Warszawska 1868 t. 3 s. 440.

¹⁰ Andrzej F. Grabski: Spór o prawa dziejowe. Kontrowersje wokół Henry'ego Thomasa Buckle'a w Polsce w dobie pozytywizmu. Lublin 2002 s. 133.

¹¹ Halina Kozłowska-Sabatowska: Ideologia pozytywizmu galicyjskiego. 1864–1881. Wrocław 1978 s. 54.

¹² Kazimierz Kelles-Krauz, op. cit. s. 518.

Dorównały one liczbie prac tłumaczonych z języka angielskiego. Stało się to przede wszystkim za sprawą rodzącej się aktywności wydawniczej socjalistów polskich. Już w roku 1884 ukazało się tłumaczenie z języka niemieckiego *Kapitału* Karola Marksa. W latach 90. z przekładami książek Spencera zaczęły rywalizować przekłady książek Engelsa¹³ i cieszące się szczególną popularnością książki Karola Kautsky'ego¹⁴.

Prawdziwa erupcja wydawnictw tłumaczonych prac socjologicznych miała miejsce w pierwszej dekadzie XX wieku (patrz wykres). Towarzyszył jej wzrost drukowanych w tym czasie książek autorów polskich, choć był znacząco niższy od liczby drukowanych przekładów. Był to okres ożywienia na ziemiach polskich działalności politycznej, powstawania i umacniania się partii politycznych, w następstwie tego wzmożonej walki ideologicznej. Pociągało to za sobą także zwiększone zainteresowanie piśmiennictwem socjologicznym, w tym szczególnie pracami o tematyce społecznej (robotniczej, kobiecej, żydowskiej). W tym też okresie zaczęto przekładać prace pisarzy katolickich¹⁵. Prace te prezentowały określoną opcję światopoglądową i ideową. Przewyższały one liczbę książek o tematyce stricte naukowej, poświęconych wprost socjologii (teorii i metodzie). Brak zaplecza instytucjonalnego socjologii utrudniał rozwój działalności translatorskiej na miarę oczekiwań. Przykładem tego może być los rękopisu przekładu Józefa K. Potockiego, powstałego w roku 1891 (lub 1892), dzieła Lestera F. Warda *Socjologia dynamiczna*. Wsparcia odmówiła Kasa Mianowskiego.

Nie mniej przełom stuleci charakteryzuje także wzrost liczby przekładów książek z zakresu teorii socjologicznej. Tłumaczono najczęściej książki francuskie, takich autorów, jak: Célestin Bouglé, Edmond Demolins, Gustave Le Bon, Émile Durkheim, Gabriel Tarde. Dużą popularnością cieszyły się także przekłady książek socjologa z Berlina, George Simmla¹⁶. Wyraźnie zmniejszył się udział

¹³ Przekład książki *Socjalizm utopijny a naukowy* Engelsa, wydany już w roku 1882, był dokonany na podstawie wydawnictwa francuskiego. Kolejne prace Engelsa tłumaczono już z języka niemieckiego.

¹⁴ *Karola Marksa nauki ekonomiczne* przełożono w 1890, w 3 lata po ukazaniu się oryginału. W rok później przełożono na język polski jego kolejną książkę *Narodowość i jej początki*, w roku 1896 pracę pt. *W kwestii żydowskiej*. W latach 1890–1914 przekładano 17 razy prace Karola Kautsky'ego, najwięcej spośród wszystkich prac socjologicznych tłumaczonych na język polski (w liczbie tej uwzględniono także wznowienia).

¹⁵ Książka jezuita z Austrii Josefa Biederlacka *Kwestia socjalna* (1908) stała się popularnym podręcznikiem kształcenia w zakresie tzw. socjologii katolickiej w wyższych seminariach duchownych.

¹⁶ *Zagadnienie filozofii dziejów: badanie z zakresu teorii poznania* (1902), *Filozofia pieniądza* (1904), *Jak się utrzymują formy społeczne?* (1905).

przekładów z języka angielskiego. Zwraca uwagę malejąca liczba tłumaczonych książek Spencera – tylko 2 tytuły jego prac wydano w latach 1901–1918 oraz gwałtowny spadek liczby książek socjologicznych w okresie wojny światowej, w tym szczególnie przekładów.

Okres międzywojenny przyniósł diametralną zmianę dotychczasowych proporcji – zmalała znacząco liczba przekładów książek socjologicznych przy równocześnie ogromnym wzroście liczby drukowanych książek autorów polskich (zob. wykres). Na ogólną liczbę wydanych 242 książek socjologicznych w latach 1920–1939, aż 192 tytuły (79.3%) to książki autorów polskich. Zmiana ta stała się możliwa dzięki powstaniu zaplecza instytucjonalnego socjologii w Polsce, jak i też uzyskanej swobody w podejmowaniu tematów dotąd ograniczanych przez cenzurę. W pierwszej dekadzie Drugiej Rzeczypospolitej dominowały książki poświęcone kwestiom społecznym, głównie wydawnictwa Instytutu Gospodarstwa Społecznego (powstał już w pierwszych dniach 1920 roku). Drugą dekadę charakteryzuje wzrost liczby książek socjologicznych autorów związanych z placówkami akademickimi i socjologicznymi asocjacjami. W roku 1938 utworzono pierwszą w dziejach nauki polskiej serię wydawniczą książek socjologicznych, nazwaną „Biblioteką Socjologiczną Polskiego Instytutu Socjologicznego”¹⁷, wspieraną przez Fundusz Kultury Narodowej.

Zainteresowanie przekładami książek piśmiennictwa obcego, które przed 1918 rokiem wpływały inspirująco na socjologię polską, w okresie międzywojnia było zaskakująco małe. Wśród przekładanych tytułów dominowały książki o kreślonej opcji ideologicznej, przede wszystkim prace autorów orientacji socjalistycznej. Wzrosła liczba prac tłumaczonych z języka rosyjskiego (pojawiły się m. in. przekłady prac Włodzimierza Lenina i Mikołaja Bucharina)¹⁸. Z nielicznych przekładów poświęconych wprost socjologii zwracają uwagę wydane podręczniki autorstwa Ernesta W. Burgessa i Roberta Parka *Wprowadzenie do nauki socjologii* (1926) oraz René Mauniera *Wprowadzenie do socjologii* (1932)¹⁹. Wychodzono tu naprzeciw rodzącym się potrzebom dydaktycznym.

W okresie Drugiej Rzeczypospolitej powstały oryginalne, klasyczne dzieła socjologii polskiej Floriana Znanieckiego i Stefana Czarnowskiego, zebrano

¹⁷ W ramach Biblioteki wydano łącznie 6 tomów, w roku 1938 ukazały się dwa tomy, do sierpnia 1939 roku zdołano wydać kolejne cztery.

¹⁸ Część z nich drukowana była przez moskiewskie „Wydawnictwo Partyjne”.

¹⁹ Przekład podręcznika amerykańskiego to inicjatywa Floriana Znanieckiego, zaś tłumaczenie francuskiej książki zawdzięczamy Stefanowi Czarnowskiemu (przekładu dokonała jego uczennica Nina Assorodobraj).

i wydano w jednym tomie rozproszone pisma socjologiczne Ludwika Krzywickiego z przełomu XIX i XX wieku oraz dzieło podsumowujące jego wieloletnie studia nad społeczeństwem pierwotnym. Na trwałe do piśmiennictwa polskiego weszły prace ówczesnego młodego pokolenia socjologów, wykształconego już po pierwszej wojnie, Józefa Chałasińskiego, Stanisława Ossowskiego, Stanisława Rychlińskiego, Jana Stanisława Bystronia, Aleksandra Hertza. Socjologia polska wypracowała wówczas własny styl uprawiania tej nauki, zaznaczyła w świecie swoją indywidualność.

SOCJOLOGIA POLSKA LAT 1860–1939 W ŚWIETLE CYTOWAŃ

Sporządzony indeks cytowań na podstawie 363 książek socjologicznych autorów polskich, co stanowiło 98.4% całej książkowej „produkcji” socjologicznej Polaków lat 1860–1939, pozwala na przeprowadzenie w pełni reprezentatywnej analizy bibliometrycznej.

Tabela 2 ukazuje nazwiska najczęściej cytowanych autorów książek i artykułów przez socjologów polskich w ich książkach wydanych w latach 1860–1939. Okres ten został podzielony na cztery odcinki czasowe²⁰, każdy po 20 lat, co pozwala na obserwację zmian dokonujących się w kolejnych pokoleniach.

TABELA 2. Najczęściej cytowani autorzy (w nawiasach liczba powołań) w polskich książkach socjologicznych wydanych w latach 1860–1939.

1860–1879	1880–1899	1900–1919	1920–1939
August Comte [9]	Herbert Spencer [18]	Herbert Spencer [64]	Florian Znaniecki [106]
John S. Mill [8]	John S. Mill [16]	Ludwik Gumpłowicz [44]	Franciszek Bujak [60]
Francis Bacon [6]	Ludwik Gumpłowicz [13]	Karol Marks [42]	Ludwik Krzywicki [56]
Émile Littré [6]	Karol Marks [13]	Immanuel Kant [39]	Émile Durkheim [55]
Adolphe Quételet [6]	August Comte [10]	Gabriel Tarde [38]	Władysław Grabski [54]
Adam Smith [6]	Thomas R. Malthus [10]	Émile Durkheim [36]	Jan S. Bystron [50]
Herbert Spencer [6]	Henry Ch. Carey [9]	Jean J. Rousseau [35]	Józef Chałasiński [34]
Józef Supiński [6]	Eugen Dühring [9]	Wilhelm Wundt [34]	Karol Marks [31]
Henry T. Buckle [5]	Albert Bastian [8]	Georg Simmel [29]	Bronisław Malinowski [30]
Hugo Kołłątaj [5]	Albert Schäffle [8]	Fryderyk Engels [26]	Stanisław Rychliński [28]
Jean J. Rousseau [5]		Edward B. Tylor [26]	Georg Simmel [28]

Źródło: Badania własne (zob. też przypis 1).

²⁰ W wyróżnionych okresach systematycznie rosła liczba przywołań cytowanego piśmiennictwa, od tylko 8 dla najczęściej przywoływanego Augusta Comte'a w latach 1860–1879 do 106 w okresie ostatnim dla pierwszego Floriana Znanieckiego. Stosunki te wyznacza systematycznie wzrastająca liczba wydawnictw książkowych w następujących po sobie okresach (zob. tabela 1).

W pierwszym okresie (1860–1879) odwoływano się przede wszystkim do wczesnego piśmiennictwa pozytywistów i pisarzy okresu oświecenia oraz przyrodników. Wśród cytowanych autorów dominowali August Comte i John Stuart Mill. Najczęściej sięgano po teksty Brytyjczyków, oprócz tych uwidocznionych w tabeli, czterokrotnie cytowany był David Hume, John Locke, Thomas Malthus. Tyleż samo przywoływane były prace socjologów francuskich, Claude F. Bastaita, Henry Saint-Simona, Amerykanina Henry Ch. Carey`a i Niemca Alberta Schäßfle. Zaskakuje przy tym nikła obecność wśród cytowanych autorów Lorenza von Steina, autora przełożonej w roku 1874 na język polski książki *Socjologia czyli nauka o społeczeństwie*. Socjologię polską reprezentuje na tej liście jedynie nasz „pierwszy socjolog” Józef Supiński (zob. też tabela 3).

Ostatnie dwie dekady XIX stulecia charakteryzuje dominacja pism Herberta Spencera, rzucające się w oczy wkroczenie Ludwika Gumplowicza na wysoką pozycję listy socjologów cytowanych i utrzymanie drugiego miejsca przez Johna S. Milla. W szeregi pozytywistów, nadal dominujących w socjologii, wkradł się tym razem Karol Marks (na dalszych pozycjach też i inni propagatorzy socjalizmu). Pojawiali się autorzy zainteresowani ludami pierwotnymi – na dziesiątym miejscu Albert Bastian z ośmioma cytowaniami (Lewis H. Morgana 5 cytowań)²¹. Zmniejszyła się popularność pism przyrodników, za wyjątkiem nadal czytanych przez przedstawicieli nauk społecznych dzieł Karola Darwina.

W pierwszych dwóch dekadach XX stulecia nadal triumfował Spencer, mając za sobą na liście cytowanych socjologów, i to w dużej odległości, Gumplowicza. Obecność obu tych autorów na czele listy nie jest jednak w stanie przysłonić dokonujących się w tym okresie znaczących zmian. Charakteryzuje je spadek popularności pozostałych pionierów socjologii pozytywistycznej (Comte`a, Milla, Queteleta, nie mówiąc już o stopniu degradacji tych mniej znaczących). Ich miejsce zajęli przedstawiciele socjologii „drugiego pozytywizmu”, na czele z Gabrielem Tardem, Émile Durkheimem i Wilhelmem Wundtem oraz coraz bardziej popularni Marks i socjologowie marksistowscy (obok Engelsa był to przede wszystkim Karl Kautsky, Ludwik Krzywicki i Eduard Bernstein). Widać także rosnące zainteresowanie Kantem i niemiecką socjologią humanistyczną (George Simmel i Rudolf Stammler). Obraz tego okresu uzupełniają liczne tym razem odwołania do piśmiennictwa etnologicznego (Eduard B. Tylor, Wilhelm

²¹ *Spoleczeństwo pierwotne* Morgana tłumaczono na język polski w roku 1887, gdy prace Bastiana nie doczekały się przekładu. Być może, że do popularności etnografa niemieckiego przysłużył się wykład jego poglądów dany w *Systemie socjologii* przez Gumplowicza, który jego dzieła określił „prawdziwą skarbnicą dla socjologii” (s. 58).

Schmidt, Albert Bastian, Lewis H. Morgan i inni). Spadła znacząco popularność autorów filozofii oświecenia (wyjątek stanowią Jean J. Rousseau i Immanuel Kant) i – jak się można było spodziewać – dzieł przyrodników.

W okresie Drugiej Rzeczypospolitej dokonuje się istotna zmiana w socjologii polskiej, co sygnalizowano już przy okazji prowadzonej analizy ruchu wydawniczego. Koncentrując się na problemach własnego kraju, socjologowie polscy wypracowali własny styl uprawiania tej nauki. Dostrzeżone to zostało poza naszym krajem. W klasycznym już dziś opracowaniu dziejów socjologii na świecie, czytelnik dowiadyuje się o trzech szkołach socjologicznych: „szkoły Durkheima, skupionej wokół „L'Année Sociologique”, [...] szkoły chicagowskiej” i – dodano – „szkoły polskiej, założonej przez Floriana Znanięckiego”²². Zmianę tę uwidacznia także rozkład cytowań w polskich książkach socjologicznych. Gdy jeszcze w pierwszych pięciu latach międzywojnia dominowały cytowania prac Francuzów: Durkheima i Alfreda Fouillié, a pierwszy z Polaków, Erazm Majewski znalazł się tuż za nimi (Znanięcki na dalekim 40 miejscu), to już w drugim pięcioleciu Znanięcki był na czele listy przed twórcą nowoczesnej socjologii we Francji. Ostateczne uformowanie czołówki cytowanych autorów lat 1920–1939 pokazuje tabela 2. Zdecydowanie dominuje tu Znanięcki, osiągając znaczącą przewagę nad drugim na liście Franciszkiem Bujakiem. Z jedenastu najczęściej cytowanych socjologów w okresie międzywojnia, zaledwie trzech to obcy autorzy (Durkheim, Marks, Simmel), gdy – pamiętamy – w poprzednich okresach rzadko spotykaliśmy Polaków w czołówce. Nazwiska tych jedenastu uczonych ukazują pluralizm socjologii polskiej, przy pewnej dominacji socjologii humanistycznej. Świadczą o tym zarówno najczęściej cytowani autorzy obcy (każdy z innej orientacji teoretycznej), jak i Polscy. Wśród Polaków mamy więc humanistyczną socjologię poznańską, marksizm reprezentowany przez Krzywickiego i Stanisława Rychlińskiego, orientację etnologiczną (Bronisław Malinowski i Jan Stanisław Bystron) oraz rozwijającą się na coraz wyższym poziomie metodologicznym socjologię empiryczną (od socjografii Franciszka Bujaka po socjologiczne badania terenowe Józefa Chałasińskiego) i wyłaniające się socjologie szczegółowe (np. Władysława Grabskiego propozycja socjologii wsi)²³.

²² Lewis A. Coser: *Masters of Sociological Thought. Ideas in Historical and Social Context*. New York 1971 s. 165

²³ Zaskakuje śladowa obecność odniesień do prac Stefana Czarnowskiego (4 cytowania). Tłumaczy to mała aktywność pisarska tego socjologa, fakt zamieszczania przez niego artykułów w pismach będących poza głównym nurtem piśmiennictwa z zakresu nauk społecznych oraz już pośmiertnym, późnym (tuż przed wybuchem wojny) wydaniem jego podstawowego dzieła *Kultura* (1938) oraz pism zebranych (1939). Z uwagi na rangę naukową twórczości, niedostateczna była też

Charakterystykę wyróżnionych okresów w dziejach socjologii polskiej wzbogaca idąca w głąb, tym samym pełniejsza analiza cytowań autorów krajowych (zob. tabela 3) oraz też obcych i także prezentacja najczęstszych odwołań do konkretnych pozycji ówczesnego piśmiennictwa (zob. tabela 4).

W tabeli 3 zestawiono wyłącznie nazwiska najczęściej cytowanych pisarzy polskich, przyjmując wcześniejszy podział dziejów socjologii na cztery równe okresy.

TABELA 3. Najczęściej cytowani autorzy polscy (w nawiasach liczba powołań) w polskich książkach socjologicznych wydanych w latach 1860–1939.

1860–1879	1880–1899	1900–1919	1920–1939
Józef Supiński [6]	L. Gumplowicz [13]	Ludwik Gumplowicz [44]	Florian Znaniecki [106]
Hugo Kollataj [5]	Karol Libelt [6]	Ludwik Krzywicki [23]	Franciszek Bujak [60]
Joachim Lelewel [4]	Ludwik Krzywicki [5]	Władysław Grabski [17]	Ludwik Krzywicki [56]
Karol Libelt [4]	Józef Supiński [5]	Aleksander Wóycicki [15]	Władysław Grabski [54]
Jędrzej Śniadecki [4]	Lothar Dargun [4]	Erazm Majewski [10]	Jan S. Bystroń [50]
Franciszek Krupiński [3]	Henryk Kamieński [4]	Franciszek Bujak [8]	Józef Chalasiński [34]
Fryderyk Skarbek [3]	B. Limanowski [4]	Czerkawski Włodz. [8]	Bronisław Malinowski [30]
Stanisław Staszic [3]	Hugo Kollataj [4]	Z. Daszyńska Golińska [8]	Stanisław Rychliński [28]
Bronisław Trentowski [3]	Stanisław Staszic [4]	Edward Abramowski [8]	Z. Mysłakowski [22]
Ludwik Wołowski [3]	Jędrzej Śniadecki [4]	Krzyżanowski Adam [8]	Z. Daszyńska-Golińska [19]
	Witold Załęski [4]	Potkański Karol [8]	Ludwik Landau [19]

Źródło: Badania własne (zob. też przypis 1).

W latach 1860–1879 obserwujemy silną dominację prac autorów obcych (tabela 2). Stosunek częstości cytowań prac tych autorów do cytowań autorów polskich miał się wówczas jak 6:1. Wśród przywoływanych pisarzy obcych, autorzy współcześni występowali równie często jak autorzy historyczni, inaczej niż to było w przypadku Polski. Ze współczesnych pisarzy polskich na liście tabeli 3 znalazły się tylko 3 nazwiska współczesne, przy czym Ludwik Wołowski, naturalizowany Francuz, tworzył poza krajem. Zdecydowana większość lektur Polaków parających się socjologią to książki i artykuły socjologów zachodnich, w następnej kolejności prace dawnych filozofów społecznych, prawników i współczesnych przyrodników, a dopiero na końcu dawnych polskich filozofów społecznych i historyków. Do rzadkości należało dostrzeganie się wzajemne współczesnych polskich pisarzy. Wyjątek stanowiły powszechnie uznane prace Józefa Supińskiego.

Kolejny okres to trwanie dominacji autorów obcych. Wśród najczęściej cytowanych osób odnajdujemy teraz tylko jednego Polaka (tworzącego w Austrii,

w międzywojniu obecność prac Leona Petrażyckiego (14 cytowań), który z powodu przedwczesnej śmierci nie opublikował swojego dzieła wprost socjologicznego, toteż do jego twórczości odwoływali się głównie socjologicznie zorientowani teoretycy państwa i prawa.

częściej w języku niemieckim niż ojczystym), choć jego status (pozycja 3) jest wyższy od Polaka w poprzednim okresie (pozycja 8). Stopień dominacji obcego piśmiennictwa zwiększył się, co wyraża stosunek 8,3:1. Sądzić można, iż spowodowane to jest wzrostem ofert płynących z Zachodu. W ostatnich dwudziestu latach XIX wieku wzrosło niewspółmiernie piśmiennictwo z zakresu socjologii, różnicujące się przy tym ideologicznie, przynoszące też różnicujące się propozycje teoretyczne. Zmalało wyraźnie powoływanie się na prace pisarzy minionych epok i dzieła przyrodników. Wśród odwołań do rodzimego piśmiennictwa nadal dużą popularnością cieszyły się prace autorów tworzących na przełomie XVIII i XIX oraz w pierwszej połowie XIX stulecia, choć tym razem ustępowały one zainteresowaniu twórczością współczesnych socjologów. I tu po raz pierwszy też odnotowujemy cytowania wzajemne między autorami polskimi. Wzorem nauki zachodniej różnicuje się i socjologia w Polsce. Pojawiają się autorzy przyjmujących konwencję socjologii Marksa (przede wszystkim twórczość Ludwika Krzywickiego), pisarze podejmujący tematy etnologiczne (Lothar Dargun, Krzywicki)²⁴ oraz coraz liczniejsi badacze współczesności stosujący metody statystyczne (Witold Załęski, Roman Buczyński). Palmę pierwszeństwa wśród socjologów polskich przejmują Ludwik Gumplowicz, z wyraźną przewagą nad innymi autorami. Utrzymuje nadal względnie wysoki status Józef Supiński.

Pierwsze 20 lat XX wieku przyniosły dalsze wzmocnienie pozycji Gumplowicza. Awansował on na drugą pozycję wśród wszystkich socjologów cytowanych wówczas w Polsce, ustępując tylko Spencerowi, a wyprzedzając tak prominentne osoby w socjologii światowej, jak Marks, Durkheim, Tarde, Simmel (zob. tabela 2). Nadal jednak najwyższe pozycje zajmowali socjologowie obcy. Krzywicki, jako drugi z Polaków, był na miejscu trzynastym, a w drugiej dziesiątce znaleźli się Władysław Grabski i ks. Aleksander Wóycicki. Na dalszych pozycjach pojawiało się w tych latach więcej Polaków, niż to miało miejsce w przeszłości, stąd wyraźna poprawa stosunku częstotliwości cytowań prac obcych i polskich, który w tym okresie wyniósł 5,1:1. Nadal zwiększała się intensywność wzajemnych cytowań pomiędzy autorami polskimi, w szczególności wśród autorów prac socjograficznych. Te wyraźnie zwiększyły swój dorobek badawczy, co uwidaczniają wysokie pozycje nazwisk Grabskiego, ks. Wóycickiego, Franciszka Bujaka i Zofii Daszyńskiej-Golińskiej.

²⁴ Zwraca uwagę większe zainteresowanie tekstami etnologicznymi Krzywickiego niż jego studiami nad rolą idei w życiu społecznym, a także stosunkowo rzadkie odnoszenie się do twórczości innych pisarzy marksistowskich, np. Stanisława Krusińskiego.

Okres wolnej Polski przyniósł daleko idącą metamorfozę socjologii polskiej. Tym samym spełniło się w pełni życzenie Floriana Znanieckiego, wyrażone w roku 1926, „aby socjologia współczesna była pod wieloma względami inna niż jest”²⁵. Odmiana ta widoczna jest m. in. w odwróceniu proporcji cytowań, gdzie po raz pierwszy liczba odwołań polskich socjologów do krajowego piśmiennictwa przewyższyła cytowania literatury obcej. W międzywojniu stosunek odniesień do autorów obcych miał się tak do cytowań literatury polskiej jak 0,79:1. Gdy w pierwszym dziesięcioleciu przedstawiał się on dla autorów polskich jeszcze niekorzystnie, wyniósł bowiem 2,6:1, to już w latach trzydziestych stosunki te wyrażały liczby 0,55:1. Widoczny wzrost zainteresowań rodzimym piśmiennictwem socjologicznym, niewspółmierny do okresów minionych, nie oznaczał jednakowoż *désintéressement* wobec literatury obcej. Cytowania obcych autorów pojawiają się stosunkowo często. W pierwszej kolejności są to odniesienia do niemieckiej socjologii humanistycznej: Georga Simmla (28 cytowań), Wernera Sombarta (25), Maxa Webera (17), także i inni socjologów niemieckich: Leopolda von Wiese (23), Paula Bartha (21) i Alfreda Vierkandta (15)²⁶. Tu też z dawnych autorów obecny był Marks (31). Z obcych pisarzy najczęściej przywoływany był jednak Francuz, Émile Durkheim (55) oraz często jego rodacy: Gabriel Tarde (27), Gustaw Le Bon (23), Célestin Bouglé (21), Lucien Lévy-Bruhl (21)²⁷. Zaskakuje stosunkowo rzadkie odwoływanie się do piśmiennictwa amerykańskiego. Na czele listy socjologów z USA jest Rosjanin Pitirim A. Sorokin (18). Ten naturalizowany Amerykanin wyprzedził Wiliama I. Thomasa (17) oraz Charlesa H. Cooley`a (15) i Roberta E. Parka (15)²⁸. Z brytyjskich autorów najczęściej sięgano do prac antropologów (po około 20 razy) i Leonarda T. Hobhouse`a (10).

Na pytanie o prace, które cieszyły się największym zainteresowaniem w Polsce wśród osób parających się socjologią, daje odpowiedź tabela 4. W pierwszym okresie najczęściej sięgano po *Cours de philosophie positive*

²⁵ Florian Znaniecki: Przedmowa do polskiego przekładu. [w:] Robert E. Park, Ernest W. Burgess: Wprowadzenie do nauki socjologii. Poznań 1926 s. V–VI

²⁶ W pracach podnoszących kwestie społeczne, często odwoływano się do dorobku niemieckiego instytutu badań społecznych Verein für Sozialpolitik. Oprócz wymienionego Wernera Sombarta, cytowano często prace Gustawa von Schmollera i także dość często Lujo von Brentano, i Adolpha Wagnera.

²⁷ W pracach prezentujących wyniki terenowych badań socjologicznych odnajdujemy powołania na prace francuskiej szkoły socjografii Fryderyka Le Play`a, głównie Henri de Tourville i Edmunda Demolinsa. Zob. też Włodzimierz Winclawski: Lepleyowskie inspiracje w socjologii polskiej. Rocznik Lubuski 2008 t. 34 s. 87–109

²⁸ Zwraca uwagę, w sytuacji dynamicznego rozwoju w Polsce monograficznych studiów społeczności lokalnych, stosunkowo mała liczba odwołań do amerykańskich *community studies*.

Augusta Comte'a²⁹. Nieco rzadziej cytowano pięć następujących w kolejności alfabetycznej wymienionych książek, w tym *Myśl ogólną fizjologii powszechnej* Józefa Supińskiego. Przez kolejnych 20 lat najpoczytniejsze w Polsce było dzieło Herberta Spencera *The Principles of Sociology*³⁰. Zwraca przy tym uwagę wysoka pozycja *Grundriss der Soziologie* Ludwika Gumplowicza³¹, trzecia wśród cytowanych prac obcych autorów. Spencer, choć zdecydowanie najczęściej przyciągał uwagę w pierwszych 20 latach XX stulecia (zob. tabela 2), to na pierwsze miejsce wśród najczęściej cytowanych dzieł wybił się *Das Kapital* Karola Marksa³², na pozycję drugą awansowało dzieło Gumplowicza, w tym także okresie jedyna praca Polaka w ścisłej czołówce najpoczytniejszych książek socjologicznych w Polsce. W okresie Drugiej Rzeczypospolitej sięgano najczęściej, i to w pierwszej kolejności, po książki autorów polskich. Triumfował tu Znaniecki, którego autorstwa aż cztery książki znalazły się na liście najczęściej cytowanych prac (na pierwszym miejscu jego *Socjologia wychowania*).

TABELA 4. Najczęściej cytowane prace przez socjologów polskich w latach 1860–1939 (podano tytuły pierwszych wydań w pisowni oryginalnej).

1860–1879	1880–1899
August Comte: <i>Cours de philosophie positive</i> (1830–42) [4]	Herbert Spencer: <i>The Principles of Sociology</i> (1876–82) [13]
Henri Th. Buckle: <i>History of Civilization in England</i> 1857–1861) [3]	Karol Marks: <i>Das Kapital</i> (1867–1883) [6]
John S. Mill: <i>August Comte and Positivism</i> (1865) [3]	Ludwik Gumplowicz: <i>Grundriss der Soziologie</i> (1885) [5]
Adolphe Quételet: <i>Physique sociale, ou, essai sur le développement des facultés de l'homme</i> (1869) [3]	Rudolf Ihering: <i>Der Kampf ums Recht</i> (1872) [5]
Adam Smith: <i>The Theory of Moral Sentiments</i> (1759) [3]	Gabriel Tarde: <i>Le Lois de l'imitation</i> (1890) [5]
Józef Supiński: <i>Myśl ogólna fizjologii powszechnej</i> (1860) [3]	John S. Mill: <i>Principles of Political Economy</i> (1848) [4]
	Henri Th. Buckle: <i>History of Civilization in England</i> 1857–1861) [4]
	August Comte: <i>Cours de philosophie positive</i> (1830–42) [4]
	Edward B. Tylor: <i>Primitive Culture</i> (1871) [4]
	Henry George: <i>Progress and Poverty</i> (1879) [4]

²⁹ Wskazywano zazwyczaj na tom czwarty (1839), w którym zamieszczono wykład o socjologii.

³⁰ Tłumaczone na język polski przez Jana K. Potockiego w latach 1889–1891.

³¹ W polskiej wersji językowej, nieco zmienionej w stosunku do wydania niemieckiego, wyszła ta książka w roku 1887.

³² Pierwszy zeszyt tomu pierwszego *Kapitału* został przełożony na język polski w roku 1884 (ostatni zeszyt 3 wyszedł drukiem w roku 1890).

1900–1919	1920–1939
Karol Marks: <i>Das Kapital</i> (1867–1883) [17]	Florian Znaniecki: <i>Socjologia wychowania</i> (1928–30) [21]
Ludwik Gumpłowicz: <i>Grundriss der Soziologie</i> (1885) [16]	George Simmel: <i>Soziologie</i> (1908) [17]
Herbert Spencer: <i>The Principles of Sociology</i> (1876–82) [13]	Ludwik Krzywicki: <i>Ustroje społeczno-gospodarcze w okresie dzikości i barbarzyństwa</i> (1914) [16]
August Comte: <i>Cours de philosophie positive</i> (1830–42) [12]	Florian Znaniecki: <i>Wstęp do socjologii</i> (1922) [16]
Numa D. Fustel de Coulanges: <i>La Cité antique</i> (1864) [12]	William I. Thomas, Florian Znaniecki: <i>The Polish Peasant in Europe and America</i> (1918–21) [15]
Émile Durkheim: <i>Les Règles de la méthode sociologique</i> (1895) [11]	Alfred Vierkandt: <i>Gesellschaftlehre</i> . (1923) [14]
Lewis H. Morgan: <i>Ancient Society</i> (1877) [11]	Józef Chałasiński: <i>Drogi awansu społecznego robotnika</i> . (1931) [13]
Gabriel Tarde: <i>Les Lois de l'imitation</i> (1890) [11]	Zygmunt Mysłakowski: <i>Rodzina wiejska jako środowisko wychowawcze</i> (1931) [13]
Edward B. Tylor: <i>Primitive Culture</i> (1871) [10]	<i>Pamiętniki bezrobotnych</i> (1933) [13]
	Franciszek Bujak: <i>Żnięca wieś powiatu limanowskiego</i> (1903) [11]
	Émile Durkheim: <i>De la division du travail social</i> (1893) [11]
	Karol Marks: <i>Das Kapital</i> (1867–1883)[11]
	Robert E. Park, Ernest W. Burgess: <i>Wprowadzenie do nauki socjologii</i> (1926) [11]
	Stanisław Rychliński: <i>Badania środowiska społecznego</i> (1932) [11]
	Florian Znaniecki: <i>The Laws of Social Psychology</i> 1925 [11]

Źródło: Badania własne (zob. też przypis 1).

Większość książek ma żywot efemeryczny. Przyciągają uwagę przez kilka, lub kilkanaście lat, potem zostają zapomniane. Są jednak dzieła, które na trwałe obecne są w toczącym się w dziejach socjologicznym dyskursie. *Cours de philosophie positive* obecny był nieprzerwanie przez 60 lat w Polsce na czołowych miejscach list książek cytowanych – w kolejnych okresach na pierwszej, ósmej i trzeciej pozycji (patrz tabeli 4). Odnajdujemy też i kilka powołań na to dzieło w latach międzywojennych. I choć zapewne czytane ono było po latach już tylko przez socjologów zainteresowanych tematyką historii ich dyscypliny, a inni czerpali o nim wiedzę z opracowań, to przecież żaden z socjologów nie może do dziś nie zadawać sobie pytania o kierunek zmian, w którym podąża jego dyscyplina, poczynawszy od pierwszej jej propozycji Augusta Comte'a. Dziełem, które w sposób szczególnie inspirowało socjologię polską (i nie tylko polską) były *The Principles of Sociology*. Pierwsze powołania się na to dzieło Herberta Spencera odnotowujemy już w końcu lat 70. XIX stulecia. W ostatnich dwóch dekadach tego wieku było ono cytowane w Polsce najczęściej, a w kolejnym okresie, już w XX stuleciu było na trzeciej pozycji. Jeszcze w okresie międzywojennym powołano się na tę książkę 10 razy (8 razy w pięciu pierwszych latach międzywojnia). Ży-

wotność swą praca ta zawdzięczała utrzymującej się w socjologii przez długie lata orientacji naturalistycznej. Dziełu Spencera wyrósł wkrótce konkurent, wielki konkurent! Był to *Das Kapital* Karola Marksa. „Panem przyszłości jest Marks – nie Spencer. [...] Inne wichry idą” – notował Stefan Żeromski w marcu 1888 roku³³. Dzieło Marksa i jego autor od 80. lat XX wieku widnieją nieprzerwanie na czołowych miejscach list cytowań w socjologii polskiej. W gorących latach wrzeń rewolucyjnych (pierwsze 20 lat XX stulecia) *Kapitał* wysunął się na pierwsze miejsce. Zajmował wysoką, dziesiątą pozycję w międzywojniu. Dzieło to, jak i inne prace Marksa cytowane było wielokrotnie i w polskiej socjologii powojennej, czego nie można powiedzieć o pracach Comte’a i Spencera³⁴.

A jaki był żywot dzieł socjologicznych autorstwa Polaków? Pierwsze dzieło polskiej socjologii, *Myśl ogólna fizjologii powszechnej* Józefa Supińskiego okazało się efemerydą. Mimo dwukrotnych wznowień w ramach wydanych *Pism* tego autora (1872 i 1883) rzadko odwoływano się do tej książki i w ogóle do twórczości Supińskiego, którego jeszcze za życia czczono jako postać historyczną. Wyobrażenie socjologiczną w Polsce rozbudzała twórczość Ludwika Gumplowicza, którego *Grundriss der Soziologie* obecne było nieprzerwanie na czołowych pozycjach list cytowań przez 40 lat (trzecia i druga pozycja), konkurując z pracami Spencera i Marksa. Czytano jeszcze tę pracę w początkach międzywojnia, na równi w tym czasie z pracami innych autorów polskich: Erazma Majewskiego i Ludwika Krzywickiego. I choć trafna jest ocena Jana S. Bystronia, iż Gumplowicz „nie stworzył szkoły [...] [i] nie można zatem mówić o kontynuatorach czy uczniach Gumplowicza”, to w świetle podanych tu faktów, trudno zgodzić się z jego opinią, iż „w literaturze polskiej wpływu nie wywarł i stosunkowo mało był znany”³⁵. Autorka współczesnej analizy recepcji Gumplowicza w Polsce, wskazała na jego wkład naukowy do nauki polskiej jako „znaczący, [...] [którego prace] choć różnie

³³ Stefan Żeromski: *Dzienniki 1888–1891*. Warszawa 1956 t. 3 s. 9 s. 23

³⁴ Dane te podaję za pracą doktorską Bereniki M. Winclawskiej-Webster: *Krajowy indeks cytowań jako narzędzie w bibliometrycznej analizie nauk społecznych (na przykładzie socjologii polskiej)*. Warszawa 1999 UW. Zob. też Berenika M. Webster: *Socjologia polska w świetle Social Science Citation Index i Indeksu Cytowań Socjologii Polskiej: analiza porównawcza za lata 1981–1995*. *Zagadnienia Naukoznawstwa* 2000 nr 2/3 s. 391–417

³⁵ Jan S. Bystron: *Rozwój problemu socjologicznego w nauce polskiej*. *Archiwum Komisji do Badania Historii Filozofii w Polsce* 1917 t. 1 cz. 2 s. 218–219. Dwa lata wcześniej podobną opinię wyraził Mieczysław Szerer w artykule *Uwagi nad teoriami socjologicznymi Gumplowicza*. *Ekonomista* 1915 z. 3/4 s. 126–169

przyjmowane, budziły spore zainteresowanie w polskim środowisku naukowym: czytali je przede wszystkim socjologowie, historycy i filozofowie³⁶.

O trwałości dorobku socjologicznego lat 1860–1939 w nauce polskiej świadczyć może przywoływanie tych prac po dziś dzień, w tekstach autorów współczesnych. Przyjrzyć się temu możemy korzystając z opracowanego *Indeksu Cytowań Socjologii Polskiej* za lata 1957–1995, powstałego w wyniku indeksowania podstawowych polskich czasopism z zakresu socjologii³⁷.

Spośród 220 prac odnotowanych w *Indeksie*, cytowanych 10 razy i więcej przez socjologów polskich w latach 1957–1995 na łamach wymienionych czterech czasopism, 23 prace, których *impact factor* wykazał dużą trwałość, powstały przed rokiem 1939. Są to w pierwszej kolejności książki Karola Marksa i Floriana Znanieckiego³⁸. Odwoływano się 10 razy i więcej do ośmiu prac Marksa, w tym najczęściej cytowany był *Kapitał* (40 razy). Cytowano sześć prac Znanieckiego (ponadto dwie wydane po roku 1945), w tym 58 razy, najczęściej spośród wszystkich prac wydanych przed 1939 rokiem, wspólne dzieło napisane z Williamem I. Thomasem *Chłop polski w Europie i Ameryce*³⁹. Prace z przełomu XIX i XX wieku, w Polsce cytowane często przed rokiem 1939 i po roku 1957, to *Zasady metody socjologicznej* Émile Durkheima (16 razy) i *Żnięca wieś powiatu limanowskiego* Franciszka Bujaka (10). Z prac popularnych przed rokiem 1939, cytowano jeszcze 26 razy *Drogi awansu społecznego robotnika* Józefa Chałasińskiego. W indeksie współczesnym znalazły się odwołania do prac, które ukazały się tuż przed wybuchem wojny i dlatego nie mogły zaistnieć na listach cytowań przed rokiem 1939. Z prac autorów polskich jest to *Młode pokolenie chłopów* Chałasińskiego z roku 1938, cytowane aż 51 razy, Stefana Czarnowskiego *Kultura* (1938, 29 cytowań), Stanisława Ossowskiego *Więź społeczna i dziedzictwo krwi* (1939, 25 cytowań), Krystyny Duda-Dziewierz *Wieś małopolska a emigracja amerykańska*, (1938, 11 cytowań). Z cytowanych autorów obcych sprzed roku

³⁶ Ewa Czerwińska-Schupp: Recepcja myśli Ludwika Gumplowicza w Polsce. *Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej* 2007 t. 52 s. 235

³⁷ Indeksowano „Przegląd Socjologiczny” (od roku 1957), „Kulturę i Społeczeństwo” (od roku 1957), „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” (od roku 1960) i „Studia Socjologiczne” (od roku 1961).

³⁸ Okoliczności polityczne odpowiadają za nadreprezentowanie Marksa i niedoprezentowanie Znanieckiego.

³⁹ Inne cytowane prace Znanieckiego sprzed roku 1939: *Ludzie terażniejsi a cywilizacja przyszłości* (44 razy), *Socjologia wychowania* (34), *Wstęp do socjologii* (21), *Social actions* (13), *Miasto w świadomości jego obywateli* (10).

1939, obok Durkheima i Marksa, odwoływano się często po wojnie też do prac Fryderyka Engelsa⁴⁰.

SŁÓW KILKA O WALORACH POZNAWCZYCH METODY

Zastosowanie metody bibliometrycznej w badaniu dziejów nauk społecznych (przykład socjologii) posiada pewne walory poznawcze, które skłaniają do poświęcenia jej uwagi. Wydaje się poza dyskusją, iż poznawczo jest ona wartościowa, choć to, co osiągnięto i pokazano przy użyciu tej metody nie może być zakwalifikowane do odkryć przełomowych. Jej walorów należy dopatrywać się przede wszystkim (1) w możliwościach weryfikacji pewnych dokonanych już ustaleń, do których historyk doszedł stosując inne metody, (2) ponadto pozwala ona na stawianie nowych hipotez oraz (3) przynosi bogaty materiał ilustracyjny.

Metoda bibliometryczna dostarcza „twardych” faktów, stając się dobrym narzędziem do sprawdzania wiarygodności wcześniejszych tez, do których dochodzili badacze dziejów nauki zazwyczaj kierując się, przynajmniej do pewnego stopnia, intuicją. Gdy czytamy, że „nie do podważenia wydaje się opinia, iż pierwszoplanową postacią [w socjologii polskiej międzywojnia] był przez cały czas Znaniecki”⁴¹, to główną tezę tej opinii weryfikują w sposób bezdyskusyjny przytoczone fakty ujawnione w trakcie analizy cytowań. Jednak w świetle tych samych faktów zdanie to zawiera pewne przekłamanie. Otóż Znaniecki, jako „pierzszoplanowa postać” socjologii polskiej, wyłania się, co dokumentują cytowania, dopiero po upływie kilku pierwszych lat Drugiej Rzeczypospolitej. Autor tej opinii zauważył wprawdzie, że w socjologii polskiej „wciąż ukazywały się prace zrodzone z ducha pierwszego okresu [sprzed roku 1918] [...] i nie przez wszystkich były odbierane jako głosy zza grobu, [to] trudno określić z całą dokładnością, kiedy [...] socjologia polska uległa metamorfozie”⁴². Do wskazania na fakt, odmiany socjologii polskiej, wypracowania przez nie oryginalnego stylu uprawiania tej nauki, będącego procesem dokonującym się przez blisko pierwszą połowę Drugiej Rzeczypospolitej, upoważniają prezentowane analizy bibliometryczne.

⁴⁰ Z autorów mało popularnych przed rokiem 1939, obecnie najczęściej odwoływano się do prac Maxa Webera, który w jakimś sensie zastąpił nieobecnego po wojnie Geорга Simmela (28 razy powoływano się na *Wirtschaft und Gesellschaft*), a także Waltera Lippmanna, Włodzimierza Lenina, Ralpa Lintona, Karla Mannheim, Talcota Parsonsa i Thorsteina Veblena.

⁴¹ Jerzy Szacki: *Krótką historia socjologii polskiej*. [W:] *Sto lat socjologii polskiej od Supińskiego do Szczepańskiego*. Wybór tekstów pod red. Jerzego Szackiego. Warszawa 1995 s. 82

⁴² Tamże, s. 78

Pozyskane dane metodą bibliometryczną, zdają się pozwalać m.in. na wysunięcia hipotezy o małym wpływie na rozwój polskiej myśli socjologicznej autorów piszących prace w wyraźnie określonej konwencji ideowo-światopoglądowej. Dotyczy to prac marksistów polskich⁴³, przedstawicieli katolickiej nauki społecznej⁴⁴, nacjonalistów. Rzadkie przypadki odwołań w piśmiennictwie do prac autorów tej rangi, co Edward Abramowski, Kazimierz Kelles-Krauz, czy ks. Antoni Szymański, a także Zygmunt Balicki oraz kilku innych, muszą stawiać pytania o przyczyny takiego stanu rzeczy. Zachęcają do pogłębionych studiów.

Wreszcie zwraca uwagę walor ilustracyjny uzyskiwanych danych za pośrednictwem tej metody. Wyraził się on przede wszystkim w precyzji ukazania zmienności w dziejach tworzących się powiązań pomiędzy socjologami różnych krajów (w naszym opracowaniu w odniesieniu do socjologii polskiej), łącznie z ukazaniem ich intensywności i zmienności proporcji skali dominacji i zależności.

Zwrócenie uwagi historyków socjologii na metodę bibliometryczną, będzie spełnieniem zadania, jakie postawił sobie autor niniejszego opracowania.

Włodzimierz Winclawski

Nicolaus Copernicus University in Toruń

THE HISTORY OF POLISH SOCIOLOGY (1860–1939) IN THE MIRROR OF BIBLIOMETRICS (AN ATTEMPT TO VERIFY THE METHOD)

(Summary)

This article has two aims. One is to present the history of Polish Sociology 1860–1939, and the other is to estimate the cognitive value of bibliometrics in presenting a history of the discipline. In order to do so, (1) a citation index was built on a base of published sociological books in that period (2) the development of sociological writing in Poland was traced and compared with a number of foreign sociological books which were translated into the Polish language.

These procedures enabled the process of individualisation in the field of Polish Sociology in the years 1918–1939 to be presented, with particular emphasis being given to the ties between Polish and world Sociology. Bibliometrics appears to have a crucial cognitive value and allows the history of the discipline to be supported with vital facts.

Key words: history of Polish Sociology, bibliometrics

⁴³ Zob. przypis 24.

⁴⁴ Wysoki status w socjologii polskiej ks. Aleksandra Wóycickiego wyznaczały jego zobiektywizowane studia socjograficzne robotników polskich. Zob. też Włodzimierz Winclawski: *Socjologia katolicka w Polsce. Powstanie, rozwój, dokonania*, [w:] *Pomiędzy etyką a polityką. 80 lat socjologii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (1918–1998)*, Lublin 1999, s. 45–98.